

Лекції 15-16

Тема «Еміграційна поезія початку XX ст. Історіософсько-культурологічні візії Є. Маланюка»

План

1. Феномен поетичної празької школи. Продовження модерністських традицій неоромантиків і неокласиків.
2. Є. Маланюк – «залізних імператор строф...».
3. Тематичні мотиви творчого доробку Є. Маланюка. Аналіз поезії «Пам'яті Т. Осьмачки».

Опорний конспект лекції

Після поразки Української Народної Республіки (1917–1921 рр.) велика кількість українців опинилася в еміграції в Чехословаччині. Тодішній президент цієї країни Т. Масарик симпатизував українцям і доклав чимало зусиль, щоб вони могли здобути тут освіту рідною мовою. За 30 км від Праги, у м. Подєбрадах, була відкрита Українська господарська академія, в яку вступило 300 студентів. У Празі працювали Вищий педагогічний інституту ім. М. Драгоманова, Український Вільний Університет, Українська мистецька студія. Водночас багато молоді навчалось у Карловому університеті, Чеській вищій промисловій школі та ін. Словом, у Чехословаччині зосередилось чимало наукової і творчо обдарованої молоді. Внаслідок цього інтенсивно налагоджувалось громадське й культурне життя.

Закономірно, що тут у часи міжвоєнного двадцятиліття розквітало мистецтво слова, зокрема у творчості поетів, більшість з яких зі зброєю в руках виборювала державність України, згодом опинилась у еміграції. Це була елітна група поетів, які зближуються між собою світоглядними засадами, державницькими переконаннями, проблематикою й високомистецькими уподобаннями: Ю. Дараган, Є. Маланюк, Л. Мосендз, О. Ольжич, О. Лятуринська, Н. Лівицька-Холодна, Олена Теліга, О. Стефанович, Юрій Клен (О. Бурггардт) та ін. Вони склали «празьку школу» поетів.

Назва, що уперше була вжита професором В. Державиним у роботі «Три роки літературного життя на еміграції (1945–1947)» і відображала незаперечне літературно-мистецьке явище й конституювала його ідейно-естетичну самобутність, трактується часто як поняття територіальне або ж часове.

Серед творчих рис, які об'єднували поетів-пражан варто виокремити:

- яскравий неповторний історіософізм (метаісторія);
- вольові імперативи;
- націотворчий пафос;
- переважно стильовий синтез лірики;
- аристократизм;
- прагнення виокремитись;
- претензії на певний суспільний статус.

За своїм стилем пражани були неоромантиками, але філософською заглибленістю й любов'ю до класики й класичних форм споріднювались із київськими неокласиками. Їх твори відбили болісні роздуми над причинами

поразки у визвольних змаганнях України та втратою нею державності. А тому в їх ліриці переважає історіософська проблематика. Вони сформулювали свою концепцію людини. Це – не традиційно кордоцентрична особистість, лірично-розслаблений романтик, тютій-селянин, якому байдуже до поневоленого стану його народу, не малорос, із його комплексом меншовартості та прислужництва окупантові, а духовно сильна й вольова людина, національно свідомий українець, який із ідейних переконань віддасть життя за незалежність України. Волелюбність, мужність, почуття відповідальності перед поневоленою батьківщиною, щирий патріотизм – основний пафос творчості поетів-пражан.

Празька школа поетів ставала об'єктом уваги Н. Заверталюк, Г. Зварник, М. Ільницького, О. Климентової, М. Неврлого, В. Просалової, Т. Салиги та ін.

Євген Филимонович Маланюк народився 02 лютого 1897 р. на Херсонщині. Навчався у земському реальному училищі м. Єлисаветград (1906–1914 рр.). У стінах училища перебували П. Саксаганський, М. Садовський, Ю. Яновський. Отримавши диплом, вступив до Петроградського політехнічного інституту, але з приходом Першої світової війни, залишив навчальний заклад і став слухачем Військової школи в Києві. У 1916 р. направлений у Південно-Західний фронт, де очолював кулеметну команду другого Туркестанського стрілецького полку аж до Жовтневої революції (1917 р.). Коли почався активний розклад армії і прийшли повідомлення про формування українських військових частин, Є. Маланюк за сприяння Є. Мешковського, прибув до Києва, у генеральний штаб України (жовтень 1917 р.). Українське військо під ударами орд у будьонівках залишило Україну (листопад 1920 р., що відбилося у поезіях Є. Маланюка «Ісход – 1», «13 листопада 1920» та ін.). Згодом роззброєння, інтернація на території Польщі: «для поляків українське переможене військо не було бажаним гостем» (Г. Клочек). Тримали інтернованих у таборах – у холоді і голоді протягом трьох років 1920–1923. У 1923 р. став студентом Української господарської академії (навчався на гідротехнічному відділі інженерного факультету та здобув фах інженера-гідротехніка).

1925 р. у Подєбрадах виходить перша оригінальна збірка поета «Стилет і стилос», яка складається з трьох розділів: «Полин», «Степова Еллада», «Варяги», вступного поетичного слова «Напис на книзі віршів» і замітки «Від автора». 1928 р. віддав до друку збірку віршів «Земля й залізо», яка побачила світ 1930 р. 1929 р. переїхав до Варшави й включився у літературне життя. Українські літературно-мистецькі сили у Празі, Подєбрадах займалися творчістю, організовували літературні вечори і дискусії.

За варшавського періоду життя Є. Маланюка побачили світ збірки «Земна Мадонна» (1934 р.) і «Перстень Полікрата» (1939 р.) та «Вибрані поезії» (1943 р.), «Влада» (1951 р.). Окремою книжкою виходить поема «П'ята симфонія» (1954 р.), присвячена пам'яті В. Тютюнника (генерала Української армії); збірки «Поезії в одному томі», «Остання весна» (1959 р.), «Серпень» (1964 р.).

Есеїстка Є. Маланюка, що публікувалася у різних періодичних виданнях, видана двома окремими книжками під назвою «Книга спостережень» (Торонто, 1962. Т. 1; Торонто, 1966. Т. 2).

У період Другої світової війни перебував у Варшаві, де проживав до 1944 р. Розуміючи, що не може залишатися на території, яка звільнялася радянськими військами, Є. Маланюк наприкінці 1944 р. подається на захід – то була в його житті ще одна, друга еміграція. Знову табори, емігрантські шляхи, доля вигнанця. 1945 р. подався до Німеччини, а у 1949 р. виїхав до Америки – трудився технічним рисувальником аж до 1962 р. Помер Є. Маланюк 16 лютого 1968 р. в Нью-Йорку.

Є. Маланюк – талановитий поет і літературознавець, культуролог і автор мистецьких есе та історичних розвідок, палкий патріот України й гуманіст. Його поетична творчість перебуває на вершинах розвитку української лірики, адже, засвоївши вітчизняні та світові традиції, створив неповторний художній світ ідей і образів, підніс на новий щабель версифікаційну культуру, ставши «імператором залізних строф». Його філігранно довершені й вольові ритми, наснажені енергією героїчного подвигу, щирий ліризм, поклоніння перед ідеалами краси й гармонії як першочинними факторами поетичного мистецтва справляли сильний вплив не тільки на митців «празької школи», а й на всю українську лірику ХХ ст.

Творчий доробок поета досліджували О. Астаф'єв, Ю. Войчишин, І. Дзюба, М. Ільницький, Л. Куценко, М. Неврлий, Г. Сивокінь тощо.

У ранніх збірках «Стилет і стилос» (1925 р.), «Гербарій» (1926 р.) Є. Маланюк виявив себе як митець державницького мислення, який болісно роздумує над уроками та причинами втрати Україною незалежності. За нових умов, що склалися, поет усе-таки бачить перспективи для державної самостійності, а тому проголосив активну концепцію мистецтва, окреслив ту роль, яку повинна відіграти поезія в боротьбі за кращу долю народу.

Назва першої збірки «Стилет і стилос» символічна: стилет – невеличкий кинджал із тонким тригранним клинком, грецьке слово «стилос» (паличка для письма) символізує поезію, котра, як зброя, має служити Україні в її державотворчих змаганнях.

Тож, стилет – зброя в руках воїна, стилос – перо літописця. Меч учорашнього воїна поет змінив на перо. Стилос у його руках стає стилетом. Пізніше цю взаємопов'язаність він висловить так:

Збагнеш оце, чим серце билось,
Яких цей зір нагледів мет,
Чому стилетом був мій стилос.
І стилосом бував стилет.

Творчий доробок Є. Маланюка поділяється на два періоди. Перший охоплює 1925–1943 рр., коли виходять уже названі збірки «Стилет і стилос», «Гербарій», а також «Земля і залізо», «Земна Мадонна», «Перстень Полікрата», «Вибрані поезії». Другий – 1944–1968 рр., позначений виходом у світ збірок «Влада», «П'ята симфонія», «Поезії в одному томі», «Остання весна», «Серпень», «Перстень і посох» (остання вийшла після смерті поета).

У названих збірках провідними є такі мотиви:

- журби за втраченою батьківщиною («Ісход – І», «Ісход – ІІ», «13 листопада 1920», «Еміграція», «Чужина», «Під чужим небом», «Батьківщина», «Голоси землі», «Спогад», «Чебрець», «Ностальгія»);

- історіософські («Псалми степу», «Вітри історії», «Варязька балада», «Діва-Обида», «А може й не Еллада...», «Знаю – медом сонця, ой Лад», «Із селянських, із житніх зітхань», «Убійникам»);

- роль поета й поезії в суспільстві («Напис на книзі віршів», «Агс роетіса», «Лист до молодих», «Сучасники», «Куліш», «Шевченко», «Невичерпальність», «Пам'яті Т. Осьмачки», «Посланіє», «Безкровна Муза – нежива», «Муза», «Демон мистецтва», «Творчість», «Година поезії»). Є. Маланюк вважав «поета – механіком людських мас, динамомайстром, будівничим...»;

- політичні («Зловісне», «Ода до прийдешнього», «Демон мистецтва»);

- філософські («Біографія», «Юрієві Дараганові», «Візія», «Молитва», «В майбутнє»);

- біблійні (цикл «Євангеліє піль»);

- мистецькі («Кафе», «Театр», «Один вечір»);

- ліричні, зокрема інтимна лірика («Лист», «Березіль», «За шалом жагучої жадоби», «Так болісно, так хоро усміхнулись», «Один вечір», «Сни», «Останній лист», «Навіть снитись мені не хочеш») й пейзажна лірика («Високий ранок», «Май 1935 року», «Весна», «Весна і вітер», «Осінь», «Зима», «Провесінь», «Літо, кінець літа»);

- України («Варязька балада», «Псалми степу», «Символ», «Прозріння», «З Чорної Еллади», «Карпати», «Друге посланіє», «Батьківщина» тощо). Це найбільш вразлива тема в поезії Є. Маланюка, якого звинувачували в «ненависті до рідного краю», в поганьбленні історичних процесів і називали його «поетом тьми і хаосу» (М. Доленго), «настовбурченим і бунтарським вояком з осмаленою шерстю, що вис на чорний степ» (Ю. Липа). Пізніше судження Ю. Липа стають більш вираженими, він заглиблюється у світовідчуття Є. Маланюка й глибше сприймає його твори. Адже поет по-різному в різні часи й за різного душевного стану ставився до України й писав про неї. І. Дзюба зауважував, що в трактуванні концепції України Маланюкова поезія має присмак роздратування і зневаги до «плебсу», який виявився негідним своїх лицарів. Тому при всій близькості, «цих Маланюкових мотивів до Шевченкових гнівних проклять Україні вчувається і деяка внутрішня відмінність... Шевченко в гніві своєму залишався часткою свого народу і брав на себе всю його істоту і всю спокуту, а Маланюк інколи виступає як зверхній судія».

Дослідники вважають, що стильово Є. Маланюк був неоромантиком, згодом схилився до неокласики (певно, від захоплення творами М. Зерова, особистого знайомства з Юрієм Кленом).

Є. Маланюк високо цінував мистецький світ Т. Осьмачки, поета трагічної долі, замученого в катівнях більшовицьких інквізицій. Його до глибин душі вразила звістка про смерть митця, що настала 07 вересня 1962 р.

у Нью-Йорку. Через два дні з'явилася поезія «Пам'яті Т. Осьмачки».

За жанром цей твір – епітафія (від гр. *epitaphios logos* – надгробний надпис, траурне слово). Є. Маланюк продовжив традицію античної поезії: у стародавній Елладі епітафії складалися поетами, проголошувалися біля могил героїв, видатних громадян Афін. Як і в античні часи, поет у епітафії висловлює особисте горе, силу переживань за втраченим митцем.

Вірш будується як схвилюваний, наповнений болем і експресивно виразний монолог: «Не хочу – ні! – цих похорон, Прости. / Хай тільки ворон тричі десь прокряче...». Т. Осьмачку поховано на чужині, а тому Є. Маланюк вводить образ народнопісенного чорного ворона (символ горя), який, може, затужить за поетом десь в українському степу, прокряче тричі. Експресія наростає з динамічною силою, адже поет звертається до Т. Осьмачки як до живого («Осьмаче-символе»), називає його «неповторним», якому на терновому шляху як митцеві бездержавного народу довелося випити чимало горя, зазнати поневірянь, страждань, підкреслюючи це порівнянням «як Вій від мук незрячий».

Тож, Є. Маланюк розширює жанрові ознаки традиційної епітафії, оскільки розповідає не про виховання героя й шлях його до подвигу, а про життя-подвиг поета і про те, що митець залишив правнукам могутній «вогнепальний» дух. Поет вірить у духовне безсмертя Т. Осьмачки, нащадки якого по-справжньому увінчають його пам'ять: «Посадять дуб. І, щоб з землею злить, / Чебрець розстелять килимом духм'яним. / Внизу Дніпро котитиме блакить, / А в Києві шумітимуть каштани». Дуб традиційно є символом вічності, нескореності, сили. Використовується й інший рослинний символ – чебрець. Це символ закоріненості в рідну землю, оскільки чебрець росте низько над землею і швидко розростається.

У царині поезики Є. Маланюк – визнаний «імператор залізних строф», для якого характерна виваженість вислову, поєднана з символічністю та емоційністю.

Питання для самоконтролю

1. Чим була зумовлена еміграція творчих особистостей у міжвоєнне двадцятиліття?
2. Назвіть основні риси, які об'єднували поетів-пражан.
3. Поясніть назву збірки Є. Маланюка «Стилет і стилос».
4. Назвіть основні періоди творчості Є. Маланюка.
5. Вкажіть основні мотиви творчого доробку Є. Маланюка.
6. Чому Є. Маланюк у царині поезики визнаний «імператором залізних строф»?

Використана література

1. Баган О. Ідейно-культурологічний модус вісниківства (До проблеми переосмислення явища). *Визвольний шлях*. 2006. Кн. 11. С. 48–69.
2. Войчишин Ю. «Ярий крик і біль тужавий...»: поетична особистість Євгена Маланюка. Київ : Либідь, 1993. 160 с.

3. Дзюба І. Поезія вигнання. *Маланюк Є. Земна мадонна. Вибране.* Острава : Словацьке педагогічне видавництво у Братиславі, 1991. С. 396–405.
4. Зварник Г. Чи існувала «празька школа» української літератури? *Українські проблеми.* 1995. № 2. С. 87–97.
5. Климентова О. Історико-літературний феномен «празької школи». *Дивослово.* 2003. № 10. С. 13–18.
6. Лавріненко Ю. Плід дозрілості – «Серпень», остання книжка поета. *Українське слово : Хрестоматія української літератури та літературної критики XX століття : у 3-х кн.* Київ : Рось, 1994. Кн. 2. С. 153–156.
7. Неврлий М. Празька поетична школа. *Слово і Час.* 1995. № 7. С. 21–27.
8. Салига Т. «Поезія і ніж» та строфи – на шаблі». *Маланюк Є. Повернення : Поезії. Літературознавство. Публікації. Щоденники. Листи.* Львів : Світ, 2005. С. 3–16.
9. Слоньовська О. За законами міфу (поетичний вісник Євгена Маланюка – метафізичний діагностик і цілитель української нації). *Слово і Час.* 2018. № 2. С. 36–42.